

APPENDIX

RÁCZ PIROSKA

SÁRSZENTÁGOTA-ÓVODA 11. SZÁZADI CSONTVÁZLELETEINEK EMBERTANI VIZSGÁLATA (ADALÉK A SÁRVÍZ-VÖLGY ÁRPÁD-KORI NÉPESSÉGÉNEK EMBERTANI ARCULATÁHOZ)

BEVEZETÉS

A lelőhelyen feltárt 32 sírből a Szent István Király Múzeum Antropológiai Leltárkönyvébe 19 csontváz van bejegyezve 79.6.1 – 19. leltári számon. A leltározást követően azonban a 7. és 13. sír koponyái az embertani gyűjtemény többszöri költöztetése során elkallódtak.

A VIZSGÁLAT MÓDSZERE

A gyermekek és fiatalok életkorát a fogazat,¹ a hosszúcsontok,² valamint az elcsontosodás mértéke³ szerint határoztam meg. A felnőttek elhalálozási korát Nemeskéri–Harsányi–Acsádi⁴ módszere szerint, a koponyavarratok külső felszíne záródásának mértékét is figyelembe véve határoztam meg, s az eredményt Sjøvold⁵ táblázataiból olvastam le. A felnőttek nemét Éry–Kralovánszky–Nemeskéri⁶ módszere alapján becsültem meg. A csontok mérését Martin–Saller⁷ módszere szerint végeztem, a koponyaméreteket és -jelzők kiértékelésénél Alekszejev–Debec⁸ osztályait vettem alapul. A testmagasság számításához Sjøvold⁹ mindkét nemre és összes rasszra megadott táblázatait használtam. A csontelváltozások vizsgálatánál az egyszerű megtekintéses módszert alkalmaztam.

EREDMÉNYEK

Életkor és nem szerinti megoszlás

A csontvázak alapadatait az 1. táblázat tartalmazza. A 19 egyénből a gyermekek és fiatalok száma 7 (36,84

%); a 12 felnőtt (63,16 %) között 2 férfi (a felnőttek 16,66 %-a) és 10 nő (a felnőttek 83,33 %-a) volt megfigyelhető. (2. táblázat) Feltűnő a férfiak alacsony aránya, ami a részfeltárás következménye lehet.

Mérési eredmények

A felnőttek méreteit a 3. táblázat tartalmazza. A koponyák jellemzői mindössze két nő esetében voltak vizsgálhatók. Egyikük (16. sír) koponyája hosszú és igen széles, jelzője szerint rövid (brachykran); másikuk (21. sír) koponyája ugyancsak hosszú, de csupán középszéles, jelzője így középhosszú (mesokran). Típusuk szerint mindkét nő az európai nagyrasz cromagnoid alrasszába sorolható.

A kis sárszentágotai minta legfőbb jellemzője a férfiak és nők termetének magas volta.

A hosszúcsontokat 2 férfi és 6 nő esetében lehetett mérni. A két férfi termete igen magas (15. sír), illetve magas (25. sír). A nők közül 5 magas (7., 8., 19., 20. és 31. sír), és mindössze egy kisközepes termetű (16. sír). A nők termetátlaga 160,62 cm, ez az érték is a magas kategóriába esik.

Csontelváltozások

A különféle csontelváltozások egyének szerinti előfordulása az alábbi.

7. sír, 53-59 éves nő. Az 1. nyakcsigolyán mindkét nyakszirtcsonti ízületi felszín (fovea articularis superior) kettéosztott. A jobb karcsonton a singcsonti ízesülés mélyedésében nyílás (foramen olecrani), a bal oldal nem vizsgálható.

9. sír, 15-18 éves fiatal. Enyhe csonthártyagyulladás

1 SCHOUR–MASSLER 1941, 1153–1160.

2 STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1978, 53–69.

3 FEREMBACH–SCHWIDETZKY–STLOUKAL 1979, 1–32; SCHINZ–BAENSCH–FRIEDL–UEHLINGER 1952.

4 NEMESKÉRI–HARSÁNYI–ACSÁDI 1960, 103–115.

5 SJØVOLD 1975, 9–22.

6 ÉRY–KRALOVÁNSZKY–NEMESKÉRI 1963, 41–90.

7 MARTIN–SALLER 1957.

8 ALEKSZEJEV–DEBEC 1964

9 SJØVOLD 1990

- (periostitis) a sing-, orsó- és szárcapocscsontokon.
10. **sír**, 4-6 éves gyermek. Felritkulás a szemüregtetőkön (cribra orbitalia, porotikus típus). Csonthártyagyulladás a sípcsontokon.
  11. **sír**, 7-14 éves gyermek. Enyhe csontvelőgyulladás (osteomyelitis) a jobb orsócsont könyökízületi részén kis sipolynylással. Csonthártyagyulladás mindkét combcsont csípő- és térdízületi részén, valamint a sípcsontok térdízületi részén.
  13. **sír**, 23-39 éves nő. A szegycsont testén áttört nyílás (fenestratio sterni).
  14. **sír**, 35-55 éves nő. A 6. és 7. nyakcsigolyán csekély elfajulás a testek peremén és az ízületi nyúlványokon.
  15. **sír**, 30-59 éves férfi. A 9. és 10. hátszigolya összecsontosodott az ízületi nyúlvány és a csigolyatest mentén (blokkcsigolya). A bal karcsonton nyílás (foramen olecrani), a jobb oldalon nincs. Elfajulás a kéz- és lábcsontok kisízületein; az egyik sajkacsonton az ízületi felszín tükörfényesre csiszolódott. A jobb térdkalácson túlcsontosodás.
  16. **sír**, 32-36 éves nő. Varratcsontok: ossa wormiana, ossiculum incisurae parietalis; utóbbi 2 db varratcsontocska formájában a koponya jobb oldalán, a bal oldalon nincs. Felritkulás (porotikus típus) a szemüregtetőkön és a koponyaboltozaton. A hátszigolyák peremén enyhe elfajulás.
  17. **sír**, 5-7 éves gyermek. Enyhe csonthártyagyulladás a comb- és sípcsontokon.
  18. **sír**, 11-14 éves gyermek. Felritkulás (porotikus típus) a szemüregtetőkön, a koponyatető területe nem vizsgálható. Csonthártyagyulladás a comb- és sípcsontokon.
  20. **sír**, 35-55 éves nő. A jobb kulcscsont szegycsonti végének belső oldalán kisebb csontkinövés (myositis ossificans). Enyhe csonthártyagyulladás a jobb sípcsont térdi részén.
  21. **sír**, 20-39 éves nő. A bal oldali falcsont lambdavarathoz közelebb eső felén, a nyílvarrat mellett, elliptikus alakú, 26 x 10 mm méretű, elmosódott szélű bemélyedés egy gyógyult törés nyoma, melyet valószínűleg tompa tárgy okozott. A koponyacsont nem szakadt át, csak külső felszíne sérült, ugyanis a belső felszínen a sérülésnek semmi nyoma nincs. Varratcsontok: ossa wormiana, ossiculum incisurae parietalis; utóbbi 1 db varratcsontocska formájában a koponya jobb oldalán, a bal oldalon nincs. Enyhe elfajulás (spondylitis) az 1. és 2. nyakcsigolya fognyúlványi ízületi felszínén.
  25. **sír**, 40-59 éves férfi. Enyhe csonthártyagyulladás a szárcapocscsontokon.
  31. **sír**, 53-59 éves nő. Enyhe elfajulás a 4-6. hátszigolyák jobb oldali ízületi nyúlványán; a 3-5. ágyécszigolyákon és a keresztcsonti alapon ízületi elfajulás és peremképződmény. A bal medencelapát külső felszínén erőteljes bemélyedés látható, a jobb medencelapáton nincs.

ÖSSZEFOGLALÁS

A temető részleges feltártsága és az embertani anyag hiányossága miatt a minta összesen 19 csontvázból áll.

A 19 egyénből 6 gyermek, 1 fiatal korú, 2 férfi és 10 nő.

A vizsgálható két női koponya a jelzőértékek szerint rövid, illetve középhosszú, de mindkettő az europid nagyrassz cromagnoid alrasszának vonásait mutatja.

A testmagasság 2 férfi és 5 nő esetében magas, csupán egy nő esetében volt kisközepes.

A kóros csontelváltozások között csonthártyagyulladás, csontvelőgyulladás, csontritkulás, ízületi károsodás és koponyasérülés volt megfigyelhető.

A fejlődési rendellenességek és anatómiai variációk közül a leletanyagon csigolyák összecsontosodása, kettéosztott ízületi felszín, karcsonti nyílás és számfeletti varratcsont fordult elő.

Mindent egybevetve, Sárszentágota-Óvoda 11. századi lelőhely embertani mintája a felnőttek europid jellege, valamint magas termete ismeretében, töredék volta ellenére is, fontos adalék a Sárköz-völgy Árpád-kori népességeinek ismeretéhez.

IRODALOM

- ALEKSZEJEV-DEBEC 1964 = Alekszejev, V. P. – Debec, G. F.: *Kraniometrija*. Moszkva 1964.
- ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI 1963 = Éry, K. – Kralovánszky, A. – Nemeskéri, J.: *Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja*. *Anthropologiai Közlemények* 7 (1963) 41–90.
- FEREMBACH-SCHWIDETZKY-STLOUKAL 1979 = Ferembach, D. – Schwidetzky, I. – Stloukal, M.: *Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett*. *Homo* 30 (1979) 1–32.
- MARTIN-SALLER 1957 = Martin, R. – Saller, K.: *Lehrbuch der Anthropologie. I-II*. Stuttgart, 1957.
- NEMESKÉRI-HARSÁNYI-ACSÁDI 1960 = Nemeskéri, J. – Harsányi, L. – Acsádi, Gy.: *Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden*. *Anthropologischer Anzeiger* 24 (1960) 103–115.

SCHINZ-BAENSCH-FRIEDL-UHHLINGER 1952 = Schinz, H. - Baensch, W. - Friedl, E. - Uehlinger, E.: *Ossifikationstabelle*. - In: Lehrbuch der Röntgen-Diagnostik. 5. Aufl. Thieme, G. Verlag, Stuttgart, 1952.

SCHOUR-MASSLER 1941 = Schour, J. - Massler, M.: *The Development of Human Dentition*. Journal of American Dental Association 28. (1941) 1153-1160.

SJØVOLD 1975 = Sjøvold, T.: *Tables of the combined Method for Determination of Age at Death given by Nemeskéri,*

Harsányi et Acsádi. Anthropologiai Közlemények 19 (1975) 9-22.

SJØVOLD 1990 = Sjøvold, T.: *Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation*. Human Evolution 5 (1990) 431-447.

STLOUKAL-HANÁKOVÁ 1978 = Stloukal, M. - Hanáková, H.: *Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen*. Homo 29 (1978) 53-69.

Sírszám	Lelt. sz.	Nem	Nemi jelek számja	Nemi kifejezettség	Becsült életkor	Az életkorbecslés alapja:			
						Külső koponyavarrat	Szemérem-csonti felszín	Karcsont-csontléc-rendszere	Combcsont-csontléc-rendszere
4.	79.6.1.	nő ?	5	-0,20	23-39	fogazat			
5.	79.6.2.	gyermek	-	-	7-11	fogazat			
7.	79.6.3.	nő	5	-0,60	53-59	-	IV	IV	II-III
8.	79.6.4.	nő	4	-1,25	40-59	-	-	-	III
9.	79.6.5.	ifjú	-	-	15-18	csontosodás			
10.	79.6.6.	gyermek	-	-	4-6	fogazat			
11.	79.6.7.	gyermek	-	-	7-14	csonthossz, csontosodás			
13.	79.6.8.	nő?	-	-	23-39	becslés			
14.	79.6.9.	nő	3	-1,67	35-55	-	II	-	-
15.	79.6.10.	férfi	-	-	30-59	-	-	II	-
16.	79.6.11.	nő	17	-1,176	32-36	I	II	II	II
17.	79.6.12.	gyermek	-	-	5-7	csonthossz, csontosodás			
18.	79.6.13.	gyermek	-	-	11-14	csonthossz, fogazat			
19.	79.6.14.	nő	2	-1,00	20-39	becslés			
20.	79.6.15.	nő	4	-0,50	35-55	-	-	-	II
21.	79.6.16.	nő	12	-0,75	23-39	I	-	-	-
25.	79.6.17.	férfi	2	+1,50	40-59	-	-	-	III
26.	79.6.18.	gyermek	-	-	5-7	csonthossz			
31.	79.6.19.	nő	5	-0,60	53-59	-	III	IV	IV

1. táblázat A csontvázak alapadatai

Korcsoport	Gyermek, ifjú	férfi	nő	Összesen
Gyermek (0-6 év)	3	-	-	3
Gyermek (7-14 év)	3	-	-	3
Ifjú (15-19 év)	1	-	-	1
Felnőtt (20-X év)	-	2	10	12
Összesen	7	2	10	19

2. táblázat Nemek és korcsoportok szerinti megoszlás

Martin No.	Férfiak				Nők						
	15. sír	25.sír	7. sír	8. sír	16. sír	19. sír	20. sír	21. sír	31.sír		
1	-	-	-	-	175	-	-	176	-		
5	-	-	-	-	100	-	-	-	-		
8	-	-	-	-	146	-	-	138	-		
9	-	-	-	-	91	-	-	91	-		
17	-	-	-	-	122	-	-	-	-		
20	-	-	-	-	109	-	-	114	-		
40	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
45	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
47	-	-	-	-	106	-	-	-	-		
48	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
51	-	-	-	-	42	-	-	-	-		
52	-	-	-	-	30	-	-	-	-		
54	-	-	-	-	24	-	-	-	-		
55	-	-	-	-	48	-	-	-	-		
65	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
66	-	-	-	-	89	-	-	95	-		
8 : 1	-	-	-	-	82,02	-	-	78,41	-		
17 : 1	-	-	-	-	68,54	-	-	-	-		
17 : 8	-	-	-	-	83,56	-	-	-	-		
20 : 1	-	-	-	-	61,24	-	-	64,77	-		
20 : 8	-	-	-	-	74,66	-	-	82,61	-		
9 : 8	-	-	-	-	62,33	-	-	65,94	-		
47 : 45	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
48 : 45	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
52 : 51	-	-	-	-	71,43	-	-	-	-		
54 : 55	-	-	-	-	50,00	-	-	-	-		
Humerus	1	j	367	335	311	-	282	-	-	-	330
		b	356	-	-	-	277	-	-	-	323
Radius	1	j	-	259	223	-	215	-	233	-	234
		b	273	-	-	-	-	-	-	-	237
Ulna	1	j	-	-	-	-	239	-	256	-	255
		b	292	-	-	-	235	-	-	-	255
Femur	1	j	-	471	420	420	372	433	428	-	429
		b	-	474	-	415	374	434	425	-	431
	19	j	-	51	42	43	39	-	45	-	45
		b	-	50	-	43	39	41	44	-	45
Tibia	1	j	-	-	-	347	320	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	319	-	-	-	-
Fibula	1	j	-	-	-	-	308	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Termet	j+b	182,99 igen magas	173,43 magas	160,45 magas	160,25 magas	151,08 kisközepes	163,34 magas	163,02 Magas	-	-	165,59 magas

3. táblázat A koponyák és vázcsontok méretei és jelzői